

Hier volstaat de constatering dat de introductie van het model tamelijk overbodig is, want Bieleman doet er daarna weinig mee. In zijn slotbetog wordt het model zelfs niet genoemd, een betog dat opvallend genoeg heel voorzichtig ‘epiloog’ wordt genoemd. Kennelijk mag zijn slotbeschouwing niet het karakter hebben van een conclusie, waarin nog eens op een rij wordt gezet wat de drijvende krachten zijn geweest achter de agrarische veranderingen per regio, per periode. Die conclusies zijn natuurlijk ook moeilijk te trekken, omdat die veranderingen door meer factoren worden bepaald dan alleen de agronomische.

Maar nogmaals: Bieleman heeft een prachtig boek geschreven. Het is bovendien een zeer nuttig werk, een onmisbaar handboek voor onderzoeker en student die zich met landbouwgeschiedenis bezighouden. Bieleman heeft zijn autoriteit op dit terrein opnieuw bevestigd en definitief gevestigd.

Paul Brusse, Universiteit Utrecht (p.brusse@uu.nl)

Heuvel, D. van den, *Women and Entrepreneurship. Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815* (Vrouwen en werk in de vroegmoderne tijd; Amsterdam: Aksant, 2007, 334 blz., €29,90, ISBN 978 90 5260 277 6).

Het proefschrift van Daniëlle van den Heuvel maakt deel uit van een groot onderzoeksproject naar vrouwenarbeid in de Republiek aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Het maakt goed duidelijk hoe vruchtbaar en stimulerend een dergelijke institutionele setting kan zijn. Dat doet overigens niets af aan de knappe persoonlijke prestatie van de auteur. Wat zijn er enorme vorderingen in het onderzoek naar vrouwenarbeid gemaakt sinds de ruim dertig jaar geleden begonnen pleidooien en initiatieven voor ‘vrouwengeschiedenis’! Dit boek bouwt overigens niet alleen voort op de vele sindsdien verschenen studies op dit terrein van zowel Nederlandse als buitenlandse auteurs. Ook andere nieuwe ontwikkelingen binnen de economische en sociale geschiedenis worden er op soepele en vanzelfsprekende wijze in geïntegreerd.

De auteur pleit voor een zodanige verruiming van het begrip ondernemerschap, dat niet alleen op groei en expansie gerichte individuen daaronder vallen, maar ook degenen die simpelweg onafhankelijk – dus niet bij een ander in loondienst – wilden zijn, en stelt dan een indeling van vrouwelijke ondernemers in de handel voor in marktvrouwen, winkelvrouwen, en vrouwen die bij de internationale handel betrokken waren. Aan elk van deze groepen zijn goed doordachte en helder geschreven hoofdstukken gewijd. Ze worden voorafgegaan door een historiografische inleiding en een algemeen hoofdstuk over het denken over en de positie van vrouwen in de handel in de Republiek. De algemene conclusie van het boek is, dat niet de zeventiende eeuw de Gouden Eeuw was voor het vrouwelijke ondernemerschap, maar dat dit juist veel meer tot bloei heeft kunnen komen in de achttiende eeuw. De verschillende hoofdstukken analyseren op overtuigende wijze de achtergronden

daarvan.

De grote kracht van de studie ligt in het gedetailleerde en rijke archiefonderzoek voor drie steden en drie dorpen: belastingbronnen, marktvergunningen, gildearchieven, stedelijke ordonnanties, petities, rechterlijke en armenzorgarchieven, het notarieel archief, doop-, trouw- en begraafregisters, en verder het Wisselbankarchief van Amsterdam, reisjournalen, koopmanshandboeken en moralistische lectuur. In combinatie met de toegang tot vele al bestaande elektronische databases van andere onderzoekers, die het netwerk van het IISG de auteur bood, stelde dat haar in staat om zowel uitspraken te doen over het kwantitatieve belang van gehuwde en ongehuwde vrouwen in de handel, als meer kwalitatieve visies daarop kritisch onder de loep te houden, als boeiende kijkjes te bieden in aspecten van het dagelijks leven.

Actief zijn in de handel was breed geaccepteerd voor vrouwen uit de middenklasse die extra inkomsten nodig hadden, aldus Van den Heuvel, en de toegankelijkheid van het elementaire onderwijs voor meisjes vergemakkelijkte dat. In een stad als Den Bosch was bijvoorbeeld in de achttiende eeuw ongeveer 30% van allen die in de handel werkten vrouw, in Leiden zelfs 41%. Ze benadrukt dat de ambulante handel niet, zoals dat wél gold voor de textielindustrie, het arbeidsterrein bij uitstek was van arme vrouwen, en ze signaleert dat de in de loop van de tijd groeiende scheiding tussen productie en verkoop een toename van kansen voor vrouwen als marktkoopvrouw met zich meebracht. Het boek biedt boeiende gedetailleerde informatie over de sterke positie van bijvoorbeeld Amsterdamse visverkoopsters (slechts een derde van de palingverkopers was man) die meestal niet stopten met hun werk als ze kinderen kregen, en van wie 65% dat werk tot haar dood volhield.

Winkelvrouwen komen behoorlijk vaak voor op zeventiende-eeuwse schilderijtjes. Maar was het werkelijk zo gemakkelijk voor vrouwen om een winkeltje te beginnen als veel historici denken? Ter beantwoording van deze vraag werd in het bijzonder het beleid van het Bossche kramersgilde nader onder de loep genomen. Duidelijk werd hoezeer de kansen in deze sector voor vrouwen in de tweede helft van de achttiende eeuw toenamen toen het kramersgilde het toegangstarief verlaagde, terwijl toen bovendien voor dochters van gildemeesters dezelfde soepele toegangsvoorwaarden gingen gelden als voor zoons. Dat staat haaks op de oude visie van een toenemende verslechterring van de positie van vrouwen binnen gilden.

Ten aanzien van deze groep komt ook de vernieuwende vraag aan de orde wat het effect is geweest van de achttiende-eeuwse 'Consumptie Revolutie' op de kansen voor vrouwen in de handel. De verkoop van nieuwe producten als koffie, thee en chocolade bleek voor een groot deel in de handen van vrouwen terecht te komen, aanvankelijk vooral ongehuwde, later vooral gehuwde. Dat gold niet voor de verkoop van brandewijn en tabak, maar ook niet voor die van oosterse stoffen, terwijl in de literatuur vaak wordt verondersteld dat vrouwen ook daarin wel oververtegenwoordigd geweest zullen zijn. De auteur kan aannemelijk maken dat verschillen in kapitaalbehoeften voor de verschillende soorten winkels belangrijker waren ter verklaring van het relatieve aandeel van vrouwen in de kleinhandel in bepaalde producten dan het al of niet typisch 'vrouwelijke' karakter ervan. Weduwen hadden bijvoorbeeld

duurdere soorten van handel dan ongehuwde vrouwen.

Weduwen speelden vaak ook een relatief grote rol binnen de rijke sector van de internationale groothandel, ook al vertoonden ze zich nooit op de Beurs. Vernieuwend in dit hoofdstuk is de aandacht voor de rol van renteniersters in de groeiende financiële sector in Amsterdam. Vrouwen die als rentenierster in de bronnen voorkomen, bleken vaak bepaald geen passieve couponknipsters, maar zeer actief en ondernemend. Bovendien waren de mannen in de internationale handels- en financiële wereld numeriek weliswaar duidelijk verre in de meerderheid, maar opmerkelijk genoeg behoorden de vrouwen die in deze sector actief waren tot de welvarendste leden van deze groep.

Een opvallend gemis in het boek vond ik eigenlijk alleen het gebrek aan aandacht voor de mogelijke rol van gestegen huwelijksleeftijden en gedaalde nuptialiteit in de achttiende eeuw in de toename van het vrouwelijk ondernemerschap. Nog enkele andere kleine kritische puntjes tot slot: er is vaak sprake van wat omslachtige formuleringen en herhalingen, waardoor het boek dikker is geworden dan naar mijn oordeel nodig was geweest, af en toe is het Engels wat stroef, en bijvoorbeeld een woord als ‘enormous(ly)’ komt nogal vaak voor. Maar op dat soort ondergeschikte punten zal deze jonge auteur zich ongetwijfeld gemakkelijk weten te verbeteren nu ze inmiddels een onderzoeksplaats in Cambridge heeft weten te verwerven.

Wantje Fritschy, Vrije Universiteit Amsterdam (w.fritschy@let.vu.nl)

Goodfriend, J.D., Schmidt, B., Stott, A., ed., *Going Dutch. The Dutch Presence in America, 1609-2009* (The Atlantic World 15; Leiden, Boston: Brill, 2008, xvii + 367 blz., €99,-, ISBN 978 90 04 16368 3).

In this elegantly conceptualized collection of essays, the editors give a brief four-century overview of the experience of the Dutch in America, concentrating first on the curious omission or erasure of this experience from the ‘master narrative’ of U.S. history, despite the fact that eighteenth-century American statesmen patterned early American institutions on Dutch models and ideals.

They next review how, in the early nineteenth century, Dutch Americans got a bad rap from Washington Irving’s portrayal of them as clownish inepts, but how large-scale and alarming immigration of Catholics and Jews in mid-nineteenth century subsequently elevated old-settler white and Protestant Dutch Americans in the ‘pantheon of the truest Americans’. The pantheon was broadened to include the wave of nineteenth-century Dutch immigrants to the Midwest, where they blended easily into the white, middle-class, hard-working, civic-minded, and church-going American heartland. In mid-twentieth century, Dutch artists, architects, designers, and academics brought modern forms of Dutchness to America. And finally, a new ‘historiographic moment’ arrived in which a new generation of scholars began to reconsider

the story of the Dutch in American social, political, and cultural history. This volume of essays is a very bright spot in that new historiographic moment.

The theme of the first four chapters is the erasure, of one sort or another, of the Dutch experience in America. In 'Dutch Art and the Hudson Valley Patroon Painters', Louisa Wood Ruby makes short shrift of the notion that early eighteenth-century Dutch-American portrait paintings were based on British mezzotints. Rather, the painted sources of the mezzotints were Dutch portraits. The British attribution she views as an all-too-common omission of Dutch influences from American history and culture – a theme also of Joseph Manca's essay. Manca traces the arc that describes critics' views on Hudson Valley Dutch urban architecture from pleasing in the seventeenth and early eighteenth centuries to negative ('Gothic') at mid-century to pleasing again in the colonial revival era when the Dutch would be 'rediscovered as a "good" ethnic group' in the face of immigration from southern and eastern Europe.

Judith Richardson writes on hauntedness, a form of cultural memory at which the colonial Dutch in the Hudson Valley are at the foundation, but whose presence, ironically, was largely forgotten ('erased') by the time Washington Irving lifted his pen to write his jocular story of Dutch New York in 1809. Irving portrayed the Dutch as buffoonish relics, ghosts of an obscure past era, long lost to memory. Yet, Richardson points out, Hudson Valley tales of haunting, including Irving's famous ones, left the Dutch vulnerable to a series of 'ulterior appropriations'. Mark A. Peterson's essay on Boston Brahmin John Lothrop Motley is an erasure of Dutch influence in America of another sort, for Motley's popular historical works dealt with the influence of the Dutch in Holland, not on their presence in America.

With Hans Krabbendam's essay on the formation of a Dutch-American subculture in Midwestern America, the theme changes from the 'erasure' of Dutchness in America to its persistence through the determination of committed seceders from the Dutch Reformed Church to form communities of likeminded religious conservatives. Robert Schoone-Jongen's essay on religion and Calvinist and agrarian Dutch settlements in Minnesota and Julie Berger Hochstrasser's essay on vision and social memories in Dutch communities in Iowa corroborate Krabbendam's point that settlement patterns, religion, family ties, education, and public and private communication between the new communities and the old back in the Netherlands were crucial in causing Dutchness to persist for a century and more in the Midwest, in spite of the relatively small numbers of emigrants.

Two chapters by art historian Nancy T. Minty and Dennis P. Weller discuss the phenomenon of Gilded Age art collectors' zeal for Golden Age Dutch masters, Minty attributing this to Americans' faith in Dutch realism and moral conscience and Weller to American admiration for Dutch art's 'simple, unpretentious subject matter' and ability to portray concerns and aspirations common to both the Dutch and the American republics.

The volume concludes with two essays by Tity de Vries on Dutch Futures Studies pioneer Fred L. Polak and by Christopher Pierce on Rem Koolhaas, 'From Bauhaus to Our House to Koolhaas'. In an epilogue, Willem Frijhoff tackles the elusive and ambiguous matter of Dutchness itself in an essay that is